

Рад примљен: 23. 11. 2015.

Рад прихваћен: 23. 12. 2015.

Оригинални
научни раддр Александар Јовановић¹

Универзитет у Београду, Учитељски факултет

doi:10.5937/inovacije1504070J

Бранко Ђопић, школски писац

Резиме: У првом делу овога текста разматра се појам „школски писац“, који спада у оне појмове о којима се тојово све подразумева, а мало тога је написано. Од њих уобичајена значења: школски писац као чињеничка категорија (писац који је ушао у школски/наставни програм), намећући писац који се чита само због одавезе, и писац и дело који су битни у образовању младих људи, у раду се користи само прве. У другом делу рада се истражује значајност Ђопићевих дела у наставним програмима претходних деценија и данас и, најважније, његова уметничка снага да делује на обликовање и образовање младих људи. „Јежева кућица“, „Мала моја из Босанске крује“, Орлови рано лете, Башта слезове боје управо су таква дела без којих би наши школски програми књижевности били неујоредиво сиромашнији, а млади читаоци ускраћени за њихове уметничке и културне вредности.

Кључне речи: школски писац, школски/наставни програм, српска књижевност, ђачка лектира, Бранко Ђопић, образовна моћ књижевности, књижевност као вид националне и културне идентичности.

Бранко Ђопић иде у ред оних наших писаца уз које, без остатка, стоји одредница „школски писац“. Више од шест деценија његова дела су обавезна лектира свих основношколаца, а незнатно краће, и гимназијалаца. То, између осталог, значи да нема готово ниједног припадника нашега народа (и других народа с којима смо у прошлости живели заједно) а да се није сусрео са бар једним Ђопићевим делом.

Али, „школски писац“ спада у оне појмове о којима се готово све подразумева, а мало тога има да се прочита. Таутолошки речено, школски писац је писац који је укључен у школски/наставни програм², а ништа мање значајно, и у читанке. Томе треба додати издања лектире, хрес-

² Иако је појам „школски програм“ свеобухватнији, он се овде користи као синоним за „наставни програм“ (о којем је заправо реч) због аналогије са одредницом „школски писац“, као и због његове уобичајене и саморазумљиве употребе.

¹ aleksandar.jovanovic@uf.bg.ac.rs

томатије, емисије образовног програма, организоване посете писаца школама, сликовнице за најмлађе итд. Али где престаје важење таутологије, почиње упитаност о садржају и смислу овога појма. Најпре, да ли је *школски писац* чињеничка категорија (независно по којим критеријумима је писац ушао у програм и колико дуго јесте остао у њему), негативно одређење (наметнути писац који се чита само због обавезе и с ученичким предубеђењем да у његовом делу неће да нађу оно што би желели) или је то, пре свега, вредносно одређење (писац и дело који су битни у образовању младих људи). У овим разматрањима се термин узима у трећем значењу. Међутим, одреднице *школски писац*, или њој одговарајуће одреднице, нема у педагошким лексиконима, нити се о њој пише у методичкој литератури. Методичка литература се веома ретко бави стручним претпоставкама и начелима на којима се заснива програм и бирају дела и писци. Она на сцену ступа тек потом, углавном усредсређујући се на књижевна дела и/или жанрове у наставном програму, наставне приступе и начине обраде. Значи ли то да, са мало упрошћавања, можемо да кажемо да постоје само *школска дела*, али не и *школски писци*? На први поглед, могло би, али само на први поглед. Јер, сам наставни програм и наставна пракса чине ово питање излишним. Наиме, у програмима се, осим појединачних дела, веома често препоручују и избори из стваралаштва одређених писаца. Друго, наши најзначајнији писци (од Андрића до Црњанског, од Десанке Максимовић до Ђојића, од Душана Радовића до Гроздане Олујић, да не набрајамо даље) нису заступљени само једним делом, нити само у једном разреду, нити само у једном циклусу образовања. И, треће, у програмима се током времена мењају предложена дела једног истог аутора. Значи, сва ова три момента говоре да нису у питању само појединачна остварења, него опуси стваралаца чији се положај у програмима не доводи у питање.

Пут писаца и дела до наставног програма је познат и утврђен законом и прописима.³ Али, то није тема ових разматрања. Основно питање јесте: на основу којих критеријума бирамо писце за наставне/школске програме. Тиме се сасвим напуштају простори подразумеваног и питања произилазе једна из другог. Ако занемаримо ванкњижевне разлоге, најлогичнији одговор јесте да их бирамо на основу два неразлучиво прожета аспекта: њихове уметничке вредности и улоге која је књижевности намењена у образовању. Први нас води ка канону националне књижевности, до списка дела која представљају срж традиције, до онога што вреди да се сачува и пренесе на следећу генерацију. Тако схваћена традиција није само услов за разумевање савремености него је и њен битни саставни део. Нема, или не би требало да буде, великих спорова око тога која дела чине канон националне књижевности, поготово када се бар мало одмакнемо од непосредне садашњости. Јер нам канон, који се током историје мењао у смењивањима и супротстављањима књижевних периода/стилских формација и њихових стваралаца и у којем се, заправо, увек врше одређена померања, у савремености делује релативно стабилно. Пантеон школских писаца полази од канона националне књижевности, али му не може бити истоветан. Најпре, због његове претпостављене, ма колико начелне и широке, усклађености са образовним и културним циљевима које једно друштво поставља само себи.⁴ Потом, настава књижевности

3 За наставне планове и програме надлежни су држава и њени просветни органи, а конкретна решења су се мењала током времена. У овом тренутку, пут до наставних програма води од Завода за унапређење васпитања и образовања (односно од одређених његових комисија) до Националног просветног савета, који их усваја.

4 Зато су веома важна књижевна, културолошка и методичка испитивања и тумачења судбине писаца и њихових дела у наставним програмима. У њима се доста јасно сагледавају уметнички и образовни задаци које друштво очекује од књижевности, али и снага књижевности да потврди своју природу и значај.

се остварује у два различита образовна циклуса, основношколском и средњошколском, па је можемо схватити као продужени и примењени део књижевних тумачења у складу са узрастом ученика. Можемо се упитати колико су узрасни критеријуми (који се тичу и избора дела и наставног приступа) поуздани и како се утврђују, поготово да ли уопште треба да важе за гимназијске програме, пошто се у првих осам разреда не могу заобићи. Њима треба додати и тешко одредиви, али изузетно битан, сензибилитет ученика, са својом отвореношћу, односно затвореношћу за одређена дела, који се једва приметно и полако, али стално мења.

Колико су улога и значај књижевности велики, говори нам и податак да није било ниједног образовног система у којем она, заједно са матерњим језиком, није била водећи предмет. Јер, књижевност поседује знатну дубину у коју су унети памет и памћење културе који се, читањем и разумевањем, надодају на читаочеву појединачну памет и памћење. Али, специфична улога коју врши произилази из њене природе и природе њеног деловања (а не из служења другим дисциплинама – педагогији, психологији, историји или филозофији, да овде станемо). Књижевност нам стално говори о човековој сложености и дубини његовог бића; она свога читаоца суочава са самим собом, сопственим постојањем и местом у свету, са упитаношћу о самој себи, изборима које непрестано мора да врши и сопственом коначношћу.

У малим народима, и у школским програмима, књижевна дела често имају и додатну улогу (ако се она уопште може звати додатном), ону која се тиче не само личног него и националног и културног идентитета. Али да би и њу вршила, најпре морају да сама буду изузетно уметнички вредна. И да поседују унутарњу снагу која подстиче (фигуративно речено, присиљава) младе људе да заволе књижевност.

Вратимо се, после ових нужних уводних претпоставки, Ђопићу као школском писцу. Ђопић је од педесетих година прошлога века заступљен у наставним програмима, и то – по непотпуним подацима – најпре (од 1952) у старијим разредима основне школе, а тек потом (од 1963) и у разредној настави.⁵ По очекивању, биле су то песме и приче за најмлађе, најчешће са темама рата и обнове земље, мада ни та дела нису смислено једносмерна. На пример, већ 1952, у шестом разреду, обрађује се poema „Шест вукова и један реп“, нека врста Ђопићевих *йеџи џеџилића*. Присутни идеолошки слој (величање обнове земље, помињање Титових људи итд.) ово дело превазилази укључивањем књижевних средстава типичних за бајку у савремено певање, снажним убрзањем догађаја, односно свешћу о одрастању у коју је уграђено опраштање са детињством и нужно раздвајање дечака из некадашње дружине.

Од 1954. године у програму је роман *Пролом*, и то у шестом разреду. Њега од 1959. године мењају *Орлови рано леће*, а исте године, у осмом разреду, уводе се и *Доживљаји Николе-џине Бурсаћа*. Програм се, потом, делимично мењао, тачније допуњавао: 1976. године додати су „Изокренута прича“ и *Доживљаји мачка Тоше*, а од 1990. године у програм, у петом разреду, причом „Поход на мјесец“ стиже и циклизован збирка приповедака *Башића сљезове доје*.

Занимљиво је да је *Пролом*, који ни у знацама не тежи ни омладинској, а камоли књижевности за децу, намењен основношколском узрасту. (Роман се вероватно обрађивао кроз одломке, мада у програму нема такве напомене, а увек се може наћи одговарајући одломак.) Нема сумње да је, у овом случају – као и друга два увршћена романа, код којих нема узрасног раскорака – партизанска тематика играла знатну улогу, али тешко да су састављачи програма пре-

⁵ Треба имати на уму да програми педесетих година нису прописивали конкретна дела у разредној настави. Ту улогу су, по свему судећи, имале читанке.

видели њихову уметничку вредност и, не мање важно, изузетну популарност код читалаца.⁶ Из свих тих разлога, сва три романа нису чекала више од две-три године да постану школска дела: *Пролом* је објављен 1952, *Доживљаји Николејине Бурсаћа* 1956, а *Орлови рано леће* 1957. године. Ова деценија у Ђопићевом стваралаштву се, с правом, може назвати златном. Збирка *Башића сљезове доје* (1970) улази у школске програме тек након ауторове смрти, у делом промењеним културним и друштвеним околностима.

Слична је ситуација и данас. Ђопићева дела преовлађују у основној школи у односу на гимназије, у односу осам текстова наспрам једног. У основној, шест дела је обавезно: лирска приповетка „Сунчев певач“ (први разред), песма „Болесник на три спрата“ и дужа приповетка *Доживљаји мачка Тоше* – одломци (други разред), прича „Мачак отишао у хајдуке“ (трећи разред), прича у стиху „Мјесец и његова бака“ (четврти разред), *Башића сљезове доје* – избор приче из циклуса „Јутра плавог сљеза“ (пети разред), „Чудесна справа“ – прича из истог циклуса (шести разред), а два већ поменута романа су, последњом реформом, пренета из обавезног у допунски део наставног програма: *Орлови рано леће* (шести разред) и *Доживљаји Николејине Бурсаћа* (седми разред). У овом садашњем избору, дела су из готово целог периода Ђопићевог стваралаштва: „Сунчев певач“ и „Мачак отишао у хајдуке“ (1940, у књизи *У светиу мегведа и лејџириова*), „Болесник на три спрата“ (1955, у *Расијеваном цврчку*, а можда и у некој од претходних збирки песама), *Доживљаји мачка Тоше* (1948), а „Мјесец и његова бака“ (1955, у *Расијеваном цврчку*, али и 1957. у *Чаробној шуми*, у којој јој је можда и природније место).

У гимназијском, односно средњошколском програму Ђопић је заступљен сигурно од

1960, ако не и пре, у четвртном разреду романом *Пролом*; а у усмереном образовању, у првом разреду (1977. године), избором из ратне прозе. Од 1990. године до данас, дакле, више од две деценије, Ђопића у четвртном разреду представља *Башића сљезове доје*.

Занимљиво је да у програмима никада, ни раније ни сада, своје место нису нашла нека од дела која се, несумњиво, узимају као пишчеве заштитни знакови, на пример, песма „Мала моја из Босанске Крупе“ и поема „Јежева кућица“. Могуће је да су их неки од аутора уносили у читанке по праву сопственог избора, као што је сада случај са „Изокренутом причом“, која је у међувремену изостала из програма, али то су појединачни случајеви са ограниченим деловањем. Из програма је у међувремену (2001. године) изостала и *Армија, одбрана њвоја*, тако да је од ратне и партизанске тематике, у обавезном делу програма, остала само у средњој школи *Башића сљезове доје* (под условом да се ученици и наставници одмакну од насловне приче). Она је дата у завршном разреду по хронолошком принципу, као дело друге половине 20. века, али и као један од несумњивих врхова пишчевог стваралаштва, независно од најшире схваћених, идеолошких подстицаја, у другом циклусу збирке (и то најпре као суочавање ликова са изневеравањем обећане друштвене правде). Књижевно прецењена „Јеретичка прича“ такође никада није била у програмима, али у њеном случају су на делу посебнији разлози: у претходним временима није се смело ни помислити да постане ђачка лектира, а сада је свима (осим хроничарима идеолошких забрана и Ђопићевим биографима) постала сувишна, чак наивна.

Да ли је ово Ђопић *школски њисац* кога треба понудити младим читаоцима на њиховом основношколском и средњошколском узрасту? И који би то Ђопић требало да буде у програмима? Тешко је одговорити на ова питања, јер она подразумевају више могућих контекстуализација

⁶ „Иначе, његове књиге су од ослобођења до те 1952. године штампане у милион примерака“ (Роровић, 2009: 53).

ција и пројектованих заједничких пресека књижевних, културних и просветних система.

Можда у одговорима, који никада не могу постати коначни, треба поћи од неких битних места – сигнала у његовим делима која су и до сада нуђена младим читаоцима. То би свакако био, метафорички речено, мотив златне бајке о људима која се приповеда у журби пред наступајућим злом („црним коњима и црним коњаницима“), средишни у књизи *Башта сљезове боје*, посебно у причама: „Башта сљезове боје“, „Полов на мјесећ“, „Потопљено дјетињство“, „Треба само наложити ватру“, „Плави лончићи“ – са посебно емоционално и смисаоно јаким њиховим завршецима, поентама које нас непосредно воде до самих основа пишчеве поетике. Затим чудесни роман *Орлови рано леће*, на чијем се крају у нас заувек уселила меланхолија и сазнање да у пуно детињство улазимо тек када искорачимо из њега; али и исто незаобилазне песме „На петровачкој цести“, „Мала моја из Босанске Крупе“ и „Јежева кућица“. И ту не би био крај: присетимо се свих његових „бојовника голубијег срца“ (у многим, готово свим његовим делима) који увек чекају нове читаоце или ране новеле „Сунчани свијет моје мајке“, посвећене, колико мајци и њеном завичају, толико и чежњи за једним сјајним и ведрим светом у који ћемо стићи тек када ни ми ни свет не будемо више оно што би требало да јесмо.

Али, треба стати са набрајањем дела, јер је оно увек, колико резултат књижевних увида, исто толико и личних читалачких склоности. Већ из тих издвојених дела слуту се дубоко јединство Ђопићевог богатог и разноврсног опуса, настајалог готово пола века, у готово свим жанровима, и намењеног читаоцима буквално свих узраста. Писац је то са снажним осећајем за причу, са неговањем идеје дружине, односно дечачке припадности, каква постоји код најбољих дечјих писаца, са сликањем карактера и менталитета, са ликовима дечака који тек ула-

зе у свет до мудрих и својеглавих стараца на изласку из њега, са ослањањем на усмену причу, њену лексику и фолклорну слику света, са обнављањем митских ситуација и преношењем предања од старијих на млађе у новом времену и сентиментално-иронијском тону, са нежним, рањивим хумором и сверазумевајућим подсмехом.

Није патетично рећи да Ђопић све време прича своју *занесену причу* о људима. Ђопић воли људе и свет такве какви су, у свој њиховој лепоти, разноврсности, померености и изгубљености. Прича је то о људској несавршености и доброту која је надилази и поништава. Али, у његово приповедање уграђени су снажно осећање пролазности и разграђујућа моћ времена, стварајући онај стални меланхолични тон који данас видимо у готово свим његовим делима. Истовремено, то је прича и о људској слабости, пропадљивости, начетости злом и уништавајућим деловањем идеологије. У Ђопићевим најбољим делима, без обзира на његово ратно искуство и опредељење, нема идеологије, јер је он писао о људској доброту и сједињености својих јунака са завичајним пределима, о слободарима у којима проговара предачко крајишко наслеђе, а не о носиоцима партизанске идеје и њиховој правоверности.

Зато његова дела греју младу душу, опияјући је надом и слутњом бољег и пунијег живота, али јој у исти мах шапућу да је нада само друго лице илузије, а слутња тек краткотрајна варка. Права књижевност увек ради обе ствари истовремено. Разболева нас и лечи, нудећи као лек једино себе саму.

Данас, дело Бранка Ђопића у српску књижевност и културу уноси и у њој чува не само дах једног прошлог, заувек минулог времена, него и српски свет који је поново изван или на самим границама наших основних простора. Ђопић је писац без националне ускогрудости и мржње, али са снажним осећањем националне припад-

ности, видљиве у сликању простора, топонима, имена, обичаја, ратних збивања. Кроз његове песме, приче и романи и кроз завичајне подгрмечке пејзаже заувек ходају Николетина Бурсаћ, дјед Раде, самарџија Петрак, Дане Десница, дјечак Богдан из Пете чете, Јованча, Стриц, Лазар Мачак, пољар Лијан, пролазећи кроз крајеве у којима више нема ни њих, а нема ни нас.

Извори

- Ђопић, В. (1956). *Izabrane pripovetke*. Novi Sad: Matica srpska.
- Ђопић, В. (2006). *Ћаробна шума*. Beograd: Srpska književna zadruga.
- Ђопић, В. (2003). *Orlovi rano lete*. Beograd: Kreativni centar.

Литература

- Јовановић, А. (2015). Književnost. Srpska kultura. U: Pijanović, P. (ur.). *Leksikon obrazovnih termina* (313–314, 758–761). Beograd: Učiteljski fakultet.
- Микић, Р. (1998). Nezemaljski vidici u *Bašti sljezove boje*. U: Микић, Р. (ur.). *Opis priče – ogledi o umetnosti pripovedanja* (113–131). Niš: Prosveta.
- Pengo B., Dubrovski, S. (2000). Kako predavati književnost. *Metodika savremene nastave književnosti i srpskog jezika, 1*, 15–24.
- Pijanović, P. (2005). *Naivna priča – srpska autorska proza za male ljude i veliku decu, žanrovi i modeli*. Beograd: Srpska književna zadruga.
- Поповић, Р. (2009). *Put do mosta*. Beograd: Službeni glasnik.
- Vukić, A. (1995). *Slika sveta u pripovetkama Branka Ćopića*. Beograd: Institut za književnost i umetnost.

Summary

In the first part of this text, we are discussing the term “school writer”, which belongs to those terms which mean everything and not much is written about them. There are three common meanings: school writer as a factual category (a writer whose pieces are included in the curricula), imposed writer whose pieces are read only because they are compulsory, and a writer whose work is important for education of the young, in the paper, we are using only the third one. In the second part of the paper, we are studying the presence of work of Ćopić in the curricula of the previous decades, and what is most important his art power on forming and educating the young is immense. „Ježeva kućica“, „Mala moja iz Bosanske Krupe“, Orlovi rano lete, Bašta sljezove boje are the very pieces which absence would make our literature curricula poor, and young readers would be deprived of their art and cultural values.

Key words: school writer, curriculum, Serbian literature, students’ extensive reading, Branko Ćopić, educational power of literature, literature as an aspect of national and cultural identity.